



Xodjayev Sobir Djumayevich,

“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lim boshlig‘i
Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim
e-mail: khsobir@yahoo.com

GENDER MUNOSABATLAR SOTSIOLOGIK VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR TALQINIDA

Annotatsiya. Maqolada gender munosabatlar tushunchasi mazmuni sotsiologik va psixologik yondashuv asosida ochib berilgan. Unda tadqiqotlarda gender yo‘nalishidagi ilmiy ishlarni tahlil qilish orqali gender munosabatlari bo‘yicha asosiy tendensiyalar va istiqbollarni belgilash masalalari ko‘tarilgan.

Tayanch so‘zlar: gender, gender munosabatlar, gender tadqiqot, genderning ijtimoiy qurilmasi, gender shartnomasi, kasbiy segregatsiya, oilada jinsiy rolli differentsiatsiya, gender manipulyatsiya, gender shaxslararo nizolar.

Аннотация. В статье раскрывается сущность понятия гендерных отношений на основе подходов социологии и психологии. В исследовании поднимаются вопросы определения основных тенденций и перспектив гендерных отношений посредством анализа научных работ по гендерной проблематике.

Ключевые слова: гендер, гендерные отношения, гендерные исследования, социальное устройство гендера, гендерный контракт, профессиональная сегрегация, гендерно-ролевая дифференциация в семье, гендерная манипуляция, гендерные межличностные конфликты.

Annotation. In the article, the content of the concept of gender relations is revealed based on the approach of sociology and psychology. It raises the issues of determining the main trends and perspectives on gender relations through the analysis of scientific works on gender in research.

Keywords: gender, gender relations, gender research, social device of gender, gender contract, occupational segregation, gender role differentiation in the family, gender manipulation, gender interpersonal conflicts.

Kirish. So‘nggi yillarda gender tadqiqotlari ilmiy bilimlar doirasida jadal rivojlanayotgan sohalaridan biri hisoblanadi. Bu tadqiqotlar odamlarning ijtimoiy va shaxsiy hayotidagi o‘zgarishlar natijasida yuzaga kelgan ko‘plab muammolarni aks ettirib, zamonaviy jamiyat duch keladigan ko‘plab muammolarga javob topishga yo‘nalgan bo‘ladi. Gender munosabatlari gender muammolarining hodisalaridan biri bo‘lib, u gender tengsizligi bilan bog‘liq hodisalarni tahlil qilishga qaratilgan fanlararo bilim sohasi sifatida butun gender ilmiy yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlarini to‘liq aks ettiradi.

Gender tadqiqotlari metodologiyasining asosi jamiyatda gender rollari va munosabatlari orqali tasdiqlangan boshqaruv va hukmronlikni tahlil qilishdir¹. Gender munosabatlarini o‘rganishda gender tengsizligi muammosi, ayniqsa, turli munosabatlar doirasida gender tengsizlik hodisalarining namoyon bo‘lish qonuniyatlari, gender tengsizlik yuzaga kelish sabablari, uni bartaraf etish yo‘llari hamda vositalari singari masalalar muhim ahamiyat kasb etadi.

¹ Социология гендерных отношений: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. З.Х. Саралиевой. Москва: РОССПЭН, 2004. 270 с.

Gender tadqiqotlarida gender munosabatlari mavzusi alohida ahamiyatga ega, chunki ular murakkab, ko'p bosqichli va ko'p qirrali hodisa bo'lib, zamonaviy erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishiga xos bo'lgan deyarli barcha asosiy muammolarni o'z ichiga oladi. Gender munosabatlarini o'rganish rolli xatti-harakatning qiyofasini har tomonlama ochib berishga, shuningdek, hayotning turli sohalaridagi munosabatlar subyekti sifatida erkaklar va ayollarning ijtimoiy va psixologik holatlarini namoyon etishga imkon beradi. Gender munosabatlar mavzusi nafaqat ilmiy nuqtayi nazardan, balki amaliy jihatdan ham juda dolzarb. Gender munosabatlarini tadqiq etish natijalaridan davlat gender siyosatini shakllantirishda; gender statistikasi sohasida; gender, oila, demografik siyosat konsepsiyalarini ishlab chiqishda; davlat boshqaruvida; qonun hujjatlari, ommaviy axborot vositalari, o'quv-uslubiy materiallarning gender ekspertizasini o'tkazishda; aholiga yordam ko'rsatish bo'yicha ijtimoiy-psixologik xizmatlar faoliyati sohasida va boshqalarda foydalanish mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi gender yo'nalishidagi ilmiy ishlarni tahlil qilish asosida gender munosabatlari bo'yicha tadqiqotlarning asosiy tendensiyalarini aniqlash va keyingi tadqiqotlar istiqbollari belgilashdir.

Asosiy qism. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, gender munosabatlari, asosan, sotsiologik va psixologik soha vakillari tomonidan o'rganilgan. Buning sababi shundaki, jins kategoriyasi asosida shakllangan ijtimoiy guruhlar sotsiologiya va psixologiyaning obyekti bo'lib hisoblanadi. Bu fanlar tushunchalar apparatiga "munosabatlar" kategoriyasi individual va guruh subyektlar o'rtasidagi turli munosabatlar fenomenologiyasini aks ettiradi.

Gender munosabatlar fenomeni juda keng talqin etilgan, gender munosabatlar muammolariga jins bo'yicha tengsizlik, erkaklar va ayollar o'rtasidagi ijtimoiy va psixologik xususiyatlardagi farqlar, turli ijtimoiy institutlar va tashkilotlarda erkaklar va ayollar faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan u yoki bu tarzda bog'liq barcha holatlar kiradi.

Genderga tegishli ishlarni sifatli tahlil qilish gender munosabatlari bo'yicha mahalliy tadqiqotlarning asosiy tendensiyalarini aniqlaydigan

bir qator umumlashmalarni ilgari surish imkonini beradi. Tahlil davomida asosiy tavsiflar va tuzilma, namoyon bo'lish darajalari va turlari, dinamika va tashxis singari sotsiologiya va psixologiyada har qanday hodisani o'rganishda e'tibor qaratiladigan masalalar e'tiborga olindi.

Gender munosabatlari sohasidagi dastlabki ishlar bilan taqqoslaganda XXI asr nashrlari gender munosabatlarini o'rganishning tushunchalar konseptual sohasi yanada konkretlashdi.

Gender munosabatlarining mazmuniy tavsiflari tushunchalar orqali ochib beriladi, jumladan "gender tengsizligi" va "gender tengligi"ning asosiy tushunchalar bilan bir qatorda "gender stratifikatsiya", "gender differentsiatsiya", "gender tizimi", "gender tartibi", "gender tuzilishi", "gender tarkibi", "gender rejimi", "gender asimmetriyasi"², "gender munosabatlaridagi nomutanosiblik", "gender nomuvofiqlik va asimmetriya", "gender deprivatsiya"³ kabi tushunchalar keng qo'llanadi.

Gender munosabatlarini tadqiqot obyekti sifatida o'rganishdagi aksariyat ishlarda ayollar va erkaklarning ijtimoiy rollari hamda maqomlarining o'ziga xos xususiyatlariga ko'proq e'tibor qaratiladi⁴.

Gender munosabatlarini o'rganishda fan sohasining chegaralarini belgilash gender munosabatlarini nazariy va empirik o'rganish uchun tahlil parametrlari va ko'rsatkichlari to'g'risidagi asosiy savolga javob berishga imkon beradi, ular asosida genderning muhim xususiyatlari aniqlanadi.

Tahlilning asosiy parametrlari sifatida quyidagilardan foydalaniladi: rollarni farqlash va gender munosabatlari subyektlarining maqomlari iyerarxiyasi; gender munosabatlarining subyektlari sifatida erkaklar va ayollar hokimiyati va bo'ysunish holatlari; jamiyat faoliyatining xususiy (oilaviy uy xo'jaligi), jamoat (ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy) va ramziy hamda kommunikativ sohalarida gender asimmetriyasining ifodalanishi;

² Здравомыслова Е., Темкина А. Понятийное поле исследования гендерных отношений // Гендерные отношения в современной России: исследования 1990-х годов: сб. науч. ст. / под ред. Л.Н.Попковой, И.Н.Тартаковской. — Самара: Самарский ун-т, 2003. — С. 10–22.

³ Фофанова К.В. Институционализация гендерных отношений в социальной сфере: автореф. дис. ... д-ра социол. наук. — Саранск, 2006. — 36 с.

⁴ Клецина И.С. Психология гендерных отношений: теория и практика. — СПб.: Але-тейя, 2004. — 408 с.

gender asimmetriyasi nuqtayi nazaridan va hayot faoliyatining ma'lum sohalarida ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlar nuqtayi nazaridan turli xil ijtimoiy tuzilmalardagi munosabatlar tizimidagi erkaklar va ayollarning o'zni.

Gender munosabatlarining predmet sohasini aniqlash va tavsiflash "gender munosabatlari" fenomenini aniqlash va uning ishlash xususiyatlarini ko'rsatish imkonini berdi.

"Gender munosabatlari (gender relationships) – bu hozirgi vaqtda gender guruhlarini sifatida ayollar va erkaklar o'rtasida hokimiyatning teng bo'lmagan taqsimlanishi bilan tavsiflangan munosabatlar turi"⁵.

Mazkur ta'rifda quyidagi xususiyatlar ta'kidlanadi: **Birinchidan**, bu erkak va ayol jinsiga mansub subyektlar o'rtasidagi munosabatlar. **Ikkinchidan**, bu turdagi munosabatlarda mavqelarning tengsizligi tavsiflanadi. Bundan kelib chiqadiki, gender munosabatlarini tahlil qilishda tadqiqotchilar munosabatlarning mazmuniy qisminigina emas, shu bilan birga, munosabatlar subyektlarining xususiyatlarini ham hisobga olishlari lozim bo'ladi.

Aynan bu kabi fikr A.V. Rostovanning izlanishlarida ham qayd etilgan: "Gender munosabatlari ikki subyekt tufayli mavjud, degan yondashuv aksariyat hollarda tadqiqotchilar tomonidan unutiladi va shuning uchun gender masalalari ko'pincha hokimiyat va bo'ysunish munosabatlarini aniqlash degan bayonotlar sifatida talqin etiladi. Shuning uchun, fikrimizcha, gender munosabatlarining subyektlari gender munosabatlari ssenariylarini o'zgartirish/saqlash jarayonining hal qiluvchi omillari sifatida muhim ahamiyatga ega"⁶.

Gender munosabatlarini tadqiq etish munosabatlarning uslublari, modellari, ssenariylari, amaliyotlar bilan ifodalangan obyektiv va subyektiv tomonlarni, ya'ni gender vakilliklari, stereotiplar, munosabatlar subyektlarining tashuvchisi bo'lgan munosabatlarni o'rganishni o'z ichiga olishi kerak. Jins subyektlarining ushbu gender xususiyatlari

munosabatlarning determinanti bo'lib, gender munosabatlarining tarkibiy qismlarini (strategiyalar, turlar, modellar, uslublar) belgilaydi.

Shunday qilib, gender munosabatlari jinslararo o'zaro ta'sirning haqiqiy amaliyoti va modellari gender vakillari ongida mavjud bo'lgan tasavvurlar, stereotiplar, ustanovkalar bilan qiyoslangan holda tahlil qilinadi. Ushbu korrelyatsiyalar orqali o'rganilayotgan munosabatlar tavsiflanadi va tahlil qilinadi, bu esa ularning o'ziga xosligini aniqlash hamda rivojlanish prognozini tuzish imkonini beradi. Shunday qilib, bir qator tadqiqotlarda gender munosabatlarining obyektiv va subyektiv tomonlari tadqiqotning kontseptual masalasiga kiritilgan va tadqiqotchilar o'z ishlari ularning munosabatlarini tahlil qilishga qaratishadi⁷. Biroq, ko'pincha, gender munosabatlarining subyektiv tomoni hisobga olinmaydi va tadqiqotlar munosabatlar subyektlarining gender xususiyatlarini hisobga olmasdan amalga oshiriladi.

Gender munosabatlari o'rganiladigan barcha tadqiqotlarda ularning jamiyat va shaxsiy hayotning turli sohalarida turlicha namoyon bo'lishi va amal qilishi alohida ta'kidlanadi. Shaxsning qadriyat yo'nalishlari, ijtimoiy roli va mavqeyi bilan belgilanadigan mikro va makro darajada qayta ishlab chiqariladigan gender munosabatlari jamiyatning iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy, siyosiy va axloqiy sohalarida namoyon bo'ladi⁸. Gender munosabatlari turli ijtimoiy sohalarida, boshqaruv va siyosatda, oilada erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarning muhim jihatlaridan biri sifatida qaraladi. Jamoatchilik sohasida iqtisodiyot, siyosat, mafkura va madaniyatdagi gender munosabatlari tahlil qilinadi; xususi sohada oila, nikoh, do'stlik va jinsiy munosabatlari tahlil mavzusiga aylanadi⁹.

Tahlil qilingan ishlarning aksariyatida gender munosabatlarini makro va mikro darajada o'rganish kerakligi ta'kidlangan, ammo gender munosabatlarini ijtimoiy voqelikning to'rt darajasida ko'rib chiqish

⁵ Воронина О.А. Глоссарий по гендерному образованию // Гендерные исследования: региональная антология гендерных исследований из восьми стран СНГ: Армении, Азербайджана, Грузии, Казахстана, Кыргызстана, Молдовы, Таджикистана и Узбекистана. – Москва: Вариант: ИСПП, 2006. – С. 443–511.

⁶ Ростова А.В. Методология изучения гендерных отношений // Вестник Самарского государственного университета. 2008. № 63. – С. 221–226.

⁷ Гафизова Н.Б., Королева Т.В. Гендерные стереотипы в современной провинциальной семье: (на примере Ивановской области) // Женщина в российском обществе. 2001. № 3/4. – С. 50–53.

⁸ Королева С.В. Трансформация гендерных отношений в современном российском обществе: автореф. дис. ... канд. социол. наук. – М., 2006. – 25 с.

⁹ Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии // Социол. исслед. 2000. № 11. – С. 15–24.

zarur, chunki ular ijtimoiy, guruhlararo, shaxslararo munosabatlarning keng doirasiga qurilgan. Shu bilan birga, bu munosabatlar shaxsning o'ziga bo'lgan munosabati doirasiga kiradi.

Makrosotsial darajada gender munosabatlar “erkaklar yoki ayollar guruhi – jamiyat (davlat)” tizimida tahlil qilinadi. Mezodarajada (guruhlararo o'zaro munosabatlar) esa tahlillar gender munosabatlar “erkaklar guruhi – ayollar guruhi” doirasida amalga oshiriladi. Shaxslararo munosabatlar sohasining mikro darajasida tahlil obyekti “shaxs – shaxs” tizimi namoyon bo'ladi, bunda o'zaro munosabatlarga kirishadigan shaxslar qarama-qarshi jins vakillari bo'lishadi. Shaxs doirasi darajasida tahlil obyekti ma'lum bir jinsning subyekti sifatida shaxsning o'ziga bo'lgan munosabati hisoblanadi¹⁰.

Gender munosabatlarni tahlil qilish jarayonida olingan muhim natijalardan biri ularni o'rganishning nazariy va uslubiy asoslarini aniqlash bilan bog'liq. Gender munosabatlarini o'rgangan ko'pchilik tadqiqotchilar ishlarida fanda ustuvor mavqega ega bo'lgan ijtimoiy-konstruktivistik yoki strukturaviy-konstruktivistik paradigmalar murojaat qilingan¹¹.

Genderga yo'naltirilgan mavzulardagi ijtimoiy konstruktivistik paradigma genderning ijtimoiy qurilmasi nazariyasi bilan ifodalanadi¹². Ushbu nazariya doirasida gender nafaqat jamiyatning asosiy institutlari, balki shaxslarning o'zlari tomonidan shakllantirilgan erkaklar va ayollar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning uyushgan modeli sifatida tushuniladi. Genderning ijtimoiy qurilmasi nazariyasining asosiy tamoyili jinslar o'rtasidagi munosabatlar ijtimoiy jihatdan loyihalashtirilgan, degan fikrga qaratilgan, bunda biologik determinizm inkor etiladi.

Gender tadqiqotlarida strukturaviy-konstruktiv paradigmadan foydalanish jamiyatdagi

gender tartibini shakllantiradigan tuzilmalar va amaliyotlarning o'zaro bog'liqligiga urg'u berish bilan bog'liq. “Tadqiqot predmeti – institutsional sharoitlar bilan chegaralangan va ularni o'zgartiradigan individual va guruh strategiyalar”¹³. Strukturaviy-konstruktiv yondashuv gender munosabatlarini agentlar va ijtimoiy strukturalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni sifatida tahlil qilishga imkon beradi.

Ehtimol, gender munosabatlarini keyingi tadqiqotlarda ham mazkur asosiy metodologiyani saqlab qolgan holda, qo'llanadigan paradigmalar va yondashuvlar doirasi kengaytiriladi. Xususan, rus olimlari E.Zdravomislova va A.Temkina gender nazariyasining analitik apparati yaxshi yo'lga qo'yilmagani va tadqiqot sohasini tavsiflash uchun eng maqbul terminologik vositalarni izlash davom etayotganini ta'kidlab o'tishgandi¹⁴.

Gender munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan tadqiqotlarda, asosan, mualliflar gender shartnomasi, kasbiy segregatsiya, oilada jinsiy rolli differentsiatsiya, gender manipulyatsiya, gender shaxslararo nizolar va boshqa shu kabi gender hodisalarni tasvirlashga murojaat qilishadi.

Gender munosabatlarini tahlil qilish darajalarini aniqlash gender mazmunining asosiy hodisalarini o'ziga xos namoyon bo'lish darajalari bilan bog'lash, shuningdek, gender munosabatlarini o'rganish uchun mavjud ma'lumotlarni tartibga solish va tizimlashtirish hamda keyingi tadqiqotlar uchun ko'rsatmalarni belgilash imkonini beradi.

Makro darajada gender munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etadigan asosiy hodisa jamiyatdagi gender amaliyotlari va vakilliklarining dominant turi sifatida gender shartnoma (kontrakt) hisoblanadi. Gender shartnomasi O'zbekistonning 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasidagi asosiy masalalar, shuningdek, alohida erkak va ayol hayotida sodir

¹⁰ Клещина И.С. Психологическое насилие в гендерных межличностных отношениях: сущность, причины и последствия // Жизнь без насилия: материалы науч.-практ. семинара «Домашнему насилию НЕТ» / под ред. С.Л. Акимовой. – СПб.: Островитянин, 2009. – С. 7–30.

¹¹ Клименко Л.В. Современные тенденции динамики гендерных отношений на Северном Кавказе // Журнал социологии и социальной антропологии. 2012. Т. 15, № 2. – С. 39–56.

¹² Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера // Хрестоматия феминистских текстов: переводы / под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – С. 193–219.

¹³ Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии // Социол. исслед. 2000. № 11. – С. 13.

¹⁴ Здравомыслова Е., Темкина А. Понятийное поле исследования гендерных отношений // Гендерные отношения в современной России: исследования 1990-х годов: сб. науч. ст. / под ред. Л.Н. Попковой, И.Н. Тартаковской. – Самара: Самарский ун-т, 2003. – С. 14.

bo'ladigan jarayonlarga ta'siri bilan chambarchas bog'liq¹⁵.

Gender shartnomasi “ishlab chiqarish va qayta ishlab chiqarish sohalarida jinsga qarab mehnat taqsimotini ayollar va erkaklar o'rtasidagi o'zaro mas'uliyatli munosabatlarni belgilovchi qoidalar, huquq va majburiyatlar” deb¹⁶ ta'riflanadi.

Bundan tashqari, Anna Temkina va Anna Rotkirchning fikriga ko'ra, gender shartnomasi teng huquqli sheriklarning o'zaro ta'siri emas, balki davlat va xususiy sohalarida turli xil hokimiyat mavqelariga ega bo'lgan agentlar o'rtasidagi murosali kelishuvdir¹⁷.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, “gender shartnomasi o'ziga xos madaniy va tarixiy kontekstlarda gender munosabatlari, rollari va o'ziga xosliklarining institutsional ta'minlanishi, amaliyoti va ramziy ko'rinishini o'z ichiga olishi bilan birga, unga jinsiy munosabatlarni ijtimoiy tartibga solish va ifodalash ham kiradi; ular asosiy e'tiborni, asosan, mehnat taqsimotiga, davlat va xususiy sohadagi huquq va burchlarga qaratadilar.

Fikrimizcha, gender shartnomasi jins bilan bog'liq va ijtimoiy shartnomalarni o'z ichiga olgan “shartnoma”ning murakkab shaklidir. Shartnomadagi har qanday bandning buzilishi bir qator ijtimoiy sanksiyalarni keltirib chiqaradi va u yoki bu turdagi “muammoli” shartnomalarni normallashtirishni talab qiladi.

Guruhlararo munosabatlar darajasi erkak va ayollarni turli tashkilotlar, ta'lim muassasalari, siyosiy tashkilotlar va ommaviy axborot vositalari gender guruhlar vakillari sifatida ular o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu gender munosabatlarining funksional-rolli xususiyati kasbiy segregatsiya¹⁸, “shisha shift”, kasbiy o'zini o'zi anglash uchun gender, ommaviy axborot vositalarida munosabatlarning gender

stereotipi kabi hodisalarni o'rganishda namoyon bo'ladi.

Shaxslararo munosabatlar darajasida turli jinsdagi kishilarning o'zaro yaqin munosabatlari – do'stlik, sevgi, oila va nikoh munosabatlari tahlil qilinadi, Shaxslararo munosabatlarning gender komponenti gender manipulyatsiyasi, oilada jinsiy-rolli differentsiatsiya, oiladagi gender iyerarxiya, gender bo'yicha oilaviy zo'ravonlik singari hodisalarda namoyon bo'ladi¹⁹.

Gender munosabatlarini tahlil qilishning shaxsiy darajasi boshqalardan farq qiladi, chunki shaxsning “Men” konsepsiyasi bilan chegaralangan subyektiv shaxsiy makonda uning ikkita quyi tuzilmasi yoki ikkita tarkibiy qismi: individual va ijtimoiy munosabatlarning “ishtirokchilari” (subyektlari) rolini o'ynaydi.

O'z-o'ziga munosabatning haqiqiy gender konteksti va uning namoyon bo'lishi “Men shaxs sifatida” – “Men gender guruhining vakili sifatida” singari fikrlarda, ya'ni shaxsning boshqalar bilan o'zaro ta'siri asosida oladigan ijtimoiy baholashlari hamda o'zini gender xususiyatlarining tashuvchisi va jinsga xos rollarning subyekt sifatida baholashi orqali tahlil qilinadi. Jamoat ongida keng ifodalangan “haqiqiy erkak” va “haqiqiy ayol”, “erkak ... bo'lishi kerak” va “ayol... bo'lishi kerak” singari normativ o'lchovlar erkaklar va ayollarni ushbu qoliplarga muvofiq o'zlariga nisbatan baho berishga undaydi. O'zini shaxs sifatida va o'zini gender guruhi vakillariga xos bo'lgan tipik fazilatlarining tashuvchisi sifatida taqqoslash natijasi kishini qondirishi yoki qoniqtirmasligi mumkin, bu, shubhasiz, shaxsning o'ziga bo'lgan munosabatiga ta'sir o'tkazadi. Shaxs ichidagi gender nizolar, erkaklik yoki ayollik inqirozlari – bu gender munosabatlarini tahlil qilishning asosiy gender hodisalaridir.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilarning asosiy e'tibori, asosan, asosiy gender hodisalarining mazmunini tavsiflashga qaratilgan, ammo ularning paydo bo'lish sabablarini batafsilroq tahlil qilishga, shuningdek, gender munosabatlarini optimallashtirish yo'llari va vositalarini tizimlashtirishga kam e'tibor qaratiladi.

Gender munosabatlari o'zgaruvchan ijtimoiy, madaniy sharoitlar va psixologik omillar ta'sirida

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка эришиш стратегиясини тасдиқлаш ҳақида 28.05.2021 йилдаги СҚ-297-IV-сон қарори. <https://lex.uz/docs/5466673>

¹⁶ Темкина А., Роткирх А. Советские гендерные контракты и их трансформация в современной России // Социс. 2002. № 11. – С 5.

¹⁷ O'sha manba. 5-bet.

¹⁸ Задорожникова Е.Б. Гендерное неравенство в сфере занятости // Женщина в российском обществе. 2005. № 1/2. – С. 91–100.

¹⁹ Балабанова Е.С. Домашний труд как символ гендера и власти // Социол. исслед. 2005. № 6. – С. 109–120.

bo'lgan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Shuning uchun gender munosabatlari ijtimoiy voqelikning o'zgaruvchan hodisasi sifatida o'rganilishi kerak. Gender munosabatlarini o'zgartirishning strategik maqsadlari jinslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar madaniyatini o'zgartirish, iyerarxik munosabatlarini sheriklik munosabatlari bilan almashtirish, jamiyat ongiga teng huquqli gender g'oyalari va munosabatlarini joriy etishdan iborat.

Ayrim holatlarda gender munosabatlarning dinamik jihatiga e'tibor qaratildi. Lekin so'nggi yillarda mamlakatimizda, hatto Rossiyada gender mazmunini zamonaviy tavsiflash, rivojlanish tendensiyalari hamda ularni takomillashtirish usul hamda vositalarini aniqlash bo'yicha keng ko'lamdagi tadqiqotlar olib borilmayapti. Xususan, Rossiyada bir necha yillar oldin "Ota-onalar va bolalar, erkaklar va ayollar oilada va jamiyatda" keng ko'lamli ijtimoiy-demografik tadqiqot o'tkazildi²⁰. Lekin e'lon qilingan natijalarda gender munosabatlariga oid ma'lumotlar ko'rsatilmagan.

Mahalliy sotsiologiya va psixologiya fanlari vakillari tomonidan gender munosabatlari dinamikasini yetarlicha o'rganilmagani, katta ehtimol bilan tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari, uni tashkil etish va o'tkazish uchun aniq konseptual modellar va texnologiyalarning yetarli darajada rivojlanmagani bilan bog'liq.

Gender munosabatlarini o'rganishning uslubiy tomoniga kelsak, odatda, o'rganishlar sotsiologik va psixologiya fanlariga tegishli bo'lgan tadqiqotning miqdoriy va sifatiiy usullari orqali olib boriladi. Gender munosabatlari muammosini o'rganishda sifatiiy va miqdoriy usullardan foydalanishda uni turli kesimlar asosida tahlil qilinadi va shu bilan ushbu sohada sodir bo'layotgan jarayonlar haqida ko'p tomonlama, obyektiv tasavvurga ega bo'lishga imkon beradi.

Shunday qilib, asarlarni tahlil qilish gender munosabatlari sohasida o'z aksini topadigan dolzarb muammolar ro'yxatini aniqlashga imkon beradi: jamoatchilik ongida (xususan, top-menejerlar orasida) siyosatchi ayollar va menejer ayollar

to'g'risidagi tenglik g'oyalarining shakllanmagani; mehnat bozorining vertikal va gorizontal gender segregatsiyasi; ayollarning kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglashi va oilaviy munosabatlar sohasida erkaklarning o'zini o'zi anglashi uchun ijtimoiy-psixologik to'siqlarning keng tarqagani; ommaviy axborot vositalarida va reklamada gender – teng bo'lmagan munosabatlarni namoyish etish; sherikchilik modeli bilan solishtirganda gender munosabatlarining dominant-qaram bo'lish modelidan keng foydalanish; shaxslararo gender munosabatlaridagi ziddiyatlarning yuqoriligi; turmush o'rtoqlar o'rtasida oilaviy majburiyatlar noteng taqsimlangani; gender stereotiplari orqali ayol/erkak manipulyatsiyasini yoyish; gender bo'yicha oiladagi zo'ravonlikning tarqalishi va boshqalar.

Xulosa. Gender munosabatlari bo'yicha tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlari sifatida quyidagilarni taklif qilish mumkin:

- muayyan hodisaning tavsifiga emas, balki uning yuzaga kelish sabablari va uning subyektlar xususiyatlariga va gender munosabatlarining sifat parametrlariga ta'siri oqibatlarini tahlil qilishga e'tibor qaratish;

- ijobiy uslublar nuqtayi nazaridan faqat gender mazmunga ega hodisalarga emas, balki munosabatlar subyektlarining gender kompetensiyasiga asoslangan modellariga ko'proq e'tibor berish;

- gender munosabatlari fenomenining murakkabligi va ko'p qirraliligini inobatga olgan holda, tadqiqotni tashkil qilishda bevosita o'rganilayotgan gender munosabatlarining amal qilish darajasini (yoki darajalarini) alohida ko'rsatish va tavsiflash;

- munosabatlarning real amaliyotini subyektiv komponent (munosabat subyektlarining gender xususiyatlari) bilan birgalikda o'rganish;

- munosabatlar gender komponentining ularning etnik, yosh, mintaqaviy singari boshqa belgilari (turlari, jihatlarini) bilan bog'liqligini hisobga olish kerak.

²⁰ Родители и дети, мужчины и женщины в семье и обществе / под науч. ред. Т.М. Малевой, О.В. Синявской; Независимый институт социальной политики. – Москва: НИСП, 2007. – 640 с.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Балабанова Е.С. Домашний труд как символ гендера и власти // Социол. исслед. 2005. № 6. – С. 109–120.
2. Воронина О.А. Глоссарий по гендерному образованию // Гендерные исследования: региональная антология гендерных исследований из восьми стран СНГ: Армении, Азербайджана, Грузии, Казахстана, Кыргызстана, Молдовы, Таджикистана и Узбекистана. – Москва: Вариант: ИСПП, 2006. – С. 443–511.
3. Здравомыслова Е., Темкина А. Понятийное поле исследования гендерных отношений // Гендерные отношения в современной России: исследования 1990-х годов: сб. науч. ст. / под ред. Л.Н. Попковой, И.Н. Тартаковской. – Самара: Самарский ун-т, 2003. – С. 10–22.
4. Клецина И.С. Психология гендерных отношений: теория и практика. – СПб.: Але-тейя, 2004. – 408 с.
5. Клименко Л.В. Современные тенденции динамики гендерных отношений на Северном Кавказе // Журнал социологии и социальной антропологии. 2012. Т. 15, № 2. – С. 39–56.
6. Королева С.В. Трансформация гендерных отношений в современном российском обществе: автореф. дис. ... канд. социол. наук. – Москва, 2006. – 25 с.
7. Овчинникова В.В. Влияние гендерных установок на взаимоотношения в разнополых воинских коллективах: на примере вузов ФСБ России пограничного профиля: автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Голицыно, 2006. – 25 с.
8. Потехина Е.Н. Специфика гендерных отношений в период социальных изменений в России: автореф. дис. ... канд. социол. наук. – Нижний Новгород, 2003. – 24 с.
9. Ростова А.В. Методология изучения гендерных отношений // Вестник Самарского государственного университета. 2008. № 63. – С. 221–226.
10. Социология гендерных отношений: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. З.Х. Саралиевой. – Москва: РОССПЭН, 2004. – 270 с.
11. Темкина А., Роткирх А. Советские гендерные контракты и их трансформация в современной России // Социс. 2002. № 11. – С. 4.
12. Фофанова К.В. Институционализация гендерных отношений в социальной сфере: автореф. дис. ... докт. социол. наук. – Саранск, 2006. – 36 с.
13. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка эришиш стратегиясини тасдиқлаш ҳақида 28.05.2021 йилдаги СҚ-297-IV-сон қарори. <https://lex.uz/docs/5466673>
14. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера // Хрестоматия феминистских текстов: переводы / под ред. Е.Здравомысловой, А.Темкиной. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – С. 193–219.